

Wilhelm Gábor

Anonimizálás és a privát szféra

Hozzászólás Bakos Áron *Név nélkül: az anonimizálás kérdései az etnográfiai kutatásban* című írásához

Az anonimitás, illetve az anonimizálás (pszeudoanonimizálás) kérdése mint probléma nem ismeretlen az utóbbi évtizedek nemzetközi szakirodalmában, elsősorban a kvalitatív társadalomkutatás területén. Bakos Áron vitaindító írása számos oldalról rávilágít arra, mennyire végigkíséri az anonimizálás a társadalomtudományi, etnográfiai dokumentálást, illetve, hogy máig mennyi válasszal adós ez az eljárás.

Ha az anonimizálás kapcsán visszatekintek az elmúlt negyven kutatói évemre, néhány dologban szembetűnő a változás: például az 1990-es évektől kezdve (nyilvánvalóan az internet elterjedésével) sokkal hozzáférhetőbbeké váltak a tudományos írások, valamint egyre erősebben érzékelhető a kutatók részéről egyfajta törekvés az adatközlőkkel való (informális vagy formális) megegyezésre a tudományos írásokban megjelenő vagy különböző archívumokban hozzáférhető információkat és adatokat illetően.

A korábban alkalmazott gyakorlat meglehetősen széles skálán terült szét közvetlen környezetben is. Egyrészt nemigen volt szakmai, kritikai vita, reflexió erre a konkrét problémára, másrészt az adott kutatói helyzetek eltérő választásokra készítették az etnográfusokat forrásaik azonosíthatóságával kapcsolatban (különösen 1989 előtt). Egyaránt előfordult tehát az adatközlők részletes megadása, illetve a vizsgált helység és a kutatók nevének elhallgatása, átírása. Ez utóbbi a kényes témákat jellemezte leginkább, és nem volt ritka a saját gyakorlatomban sem.

Az „adatközlők” azonosításával kapcsolatos módszerek tehát nagyjából a szakmai paradigmákat (elvárásokat), illetve az egyéni, kutatói mérlegeléseket, döntéseket követték: például a tanszéki, múzeumi archívumnak leadott kartonokon fel kellett tüntetni a neveket. A különböző publikációkban eltérő irányvonalak léteztek, de ezek az elvárások többé-kevésbé áttekinthetőnek látszottak. A kényesnek nem tekintett információkat igyekeztünk nevesíteni, a kényes témák esetében vagy elfedtük a forrásokat, vagy szélesebb körben egyszerűen nem beszéltünk ezekről. Bizonyos témák például eleve kimaradtak mind a jegyzeteimből, mind a publikációkból. Egyesek elhangzottak szűkebb körben, mások viszont még ott sem. Emellett, ha jól emlékszem, legalább két alkalommal magam is szerepeltem adatközlőként. Utólag visszatekintve két-három olyan esetet publikáltam (név nélkül), melyet ma már nem tennék meg.

Ezekben a tudományos közlésekben két eltérő norma mozgatta (és mozgatja máig is) a szálakat, általánosságban ellenkező irányba. Az egyik igyekszik megvédeni a kényes információk forrásait, a felismerés, azonosítás szempontjából fontosnak vélt adatok visszatartásával vagy elferdítésével, a másik viszont megpróbálja az információk hitelességét alátámasztani, éppen a források minél pontosabb megadásával.

Wilhelm Gábor (1962) – etnográfus, muzeológus, PhD, Néprajzi Múzeum, Budapest, wilhelm.gabor@neprajz.hu

Az anonimizálás mint eljárás nemritkán természetesen több(típusú) dolgot is tartalmazhat. Lehet szó (klasszikus értelemben) az „adatközlő” nevének elhallgatásáról, ám más esetekben ez úgy jelenik meg, hogy a források vagy megfigyelések *leírásának* a szintje (általánosítása) változik (pontosabban ezt változtatgatja a kutató). Ennek lehet az előzővel megegyező célja, de el is térhet az oka. Ám, ha az adatközlő felismerhetetlenné tévése a cél, akkor a kettő szorosan összeér.

Számos (tartható és kevésbé tartható) érv szól ma amellet, hogy az anonimizálás mint stratégia nem igazán hatékony. Az anonimizálás mint etnográfiai gyakorlat emiatt időnként a kritika keresztüztüzébe kerül, és itt most ne foglalkozunk azzal, hogy ez belülről vagy kívülről jön-e. Ennek a lényege nagyjából úgy rekonstruálható, hogy az anonimizálás azzal, hogy védeni igyekszik a forrásait, lehetetlenné teszi adatainak ellenőrzését.

Az álláspontom ezzel kapcsolatban azokéhoz közelít, akik szerint az így rekonstruált probléma valójában álprobléma. Ennek oka, hogy a fenti állítás egyik pillére sem védhető meg jól.

Egyrészt részben a tapasztalatok alapján, részben episztemológiai okokból az anonimizálás nem képes megvédeni forrásainkat. Az anonimizálás csak addig véd ugyanis, amíg a leírás, a tartalom és az individuálás nem elég érdekes e tartalmak feltárásához (ennek szándékához). Egyetlen esetet sem ismerünk, ahol valamennyi munkával ne lehetett volna megtalálni az anonimizált adatközlőket, szereplőket, helyeket, ha valaki számára ezek kiderítése fontosnak bizonyult, és ha e közlések megfelelő kontextusba ágyazódtak bele (például a gyűjtés, gyűjtő, esemény, idő, hely leírása révén). Úgy látszik tehát, hogy a gyakorlatban elkerülhető (sőt: lehetetlenné is tehető a kontextus elhagyásával) az azonosítás, ám ennek túl nagy ára van.

Másrészt, ha védelemről beszélünk, nemcsak a források (adatközlők), hanem valamennyi érintett védelme kockán forog. Az összegyűjtött információk tartalma, az ezek által való érintettség jelöli ki azt a kört, mely veszélybe kerülhet. Számptalan kényes téma, tartalom van, és ezek közlésével a tudomány elindít egy folyamatot, melyet azután képtelen kézben tartani, irányítani, amelynek nem látni a végét, következményeit.

Harmadrészt az anonimizálás önmagában nem csökkenti az etnográfiai adatok hitelességét, ez ugyanis nem az azonosítás, hanem a leírás, az adatok kontextusba helyezésének függvénye. Hiába vesszük figyelembe az egy adott szövegen belüli összes érintettséget, majd anonimizáljuk ezeket is, a szöveg (illetve egyéb kontextuális információ) szabja meg, meddig válik azonosíthatóvá valaki vagy valami.

Érdeemes azonban rámutatni arra is, hogy számos érv szól amellet, hogy az anonimizálás *valójában* nem a fenti feltételezés miatt vált gyakorlattá, hanem egy jóval kevésbé szembetűnő okból: a tudomány elvonatkoztatás iránti éhsége (az adatgyártás). Azért tehát, mert az anonimizálás segít az etnográfia számára az információit adatokká alakítani. Az etnográfia episztemológiai kérdése ugyanis, hogy miként lehet megfigyelések és beszélgetések révén szerzett információk alapján etnográfiailag releváns adatokat előállítani. Ehhez a kutatók igyekeznek teoretizálni a helyeket, azaz általánosítanak. Az anonimizálás egyfajta eltávolítás, melyben egyszerre van tehát jelen a helyszín, esemény kisatírozása (etikai okokból) és maga az absztrahálás.¹ Az antropológia számára ugyanis az információk kontextusba helyezése (adatokká alakítása és értelmezése) az egyik fő cél (a kimeneti oldalon). Ehhez eleve jól jön, ha az információk minél hamarabb adat-

¹ Lásd: Nespór, Jan: *Anonymity and Place in Qualitative Inquiry*. Qualitative Inquiry 2007. 6(4): 546–569.

modellekbe kerülnek át, mivel azután jóval kezelhetőbbé válnak az adott paradigmán, elméleti modellen belül.

Ha mindez igaz, akkor az anonimizálás mint probléma (helyesebben: adott problémára való megoldás, alkalmazás) eltűnik ugyan, megmarad azonban a védelem és a hitelesség kérdése. Az anonimizálás mint probléma érdeme ekkor nem több, mint hogy e két fontos kérdésre ráirányította, ráirányítja a figyelmet. A probléma azonban az, hogy hiába szűnik meg az anonimizálás mint *tudományos* probléma, abban a pillanatban, hogy az adatvédelem és a hozzáférés jogi szabályozás hatálya alá kerül(t) a tudományos információk terén is, az anonimizálás *külső* problémaként (előírasként) visszatér, minden eddigi kérdésével együtt (lásd a 2018-as EU-s GDPR-t; ennek következményeivel kapcsolatban lásd Yuill 20158??). Még pedig olyan formában, melynek a kezelése, úgy látszik, ebben a pillanatban etnográfiai oldalról teljesen bizonytalanná vált.

Védelem

Az etnográfia egyik etikai jellegű alapproblémája, hogy a megszerzett információi révén kiszolgáltatottá teheti részben a forrásait, részben az információk által érintett, elérhető személyeket, csoportokat, helyeket. A források és az érintettek megkülönböztetése itt azért fontos, mivel például a forrásokkal való (sok helyütt javasolt) együttműködés vagy megállapodás emiatt nem oldja meg az alapproblémát. Ehhez ugyanis valamennyi érintettel meg kellene állapodni.

Lehet természetesen amellet érvelni, hogy eleve csak olyan információ jelenjen meg a tudományos közlésekben, melyhez hozzájárultak az érintettek. Hozzá kell azonban tenni, hogy mindez nem jelent valódi megoldást (és itt tekintsünk el a gyakorlati problémáktól). Ahhoz, hogy így se ártson a közlés, minden érintett jól informált beleegyezése volna szükséges, ez pedig könnyen beláthatóan illúzió.

Az is világos, hogy nem minden információ számít ilyen értelemben veszélyesnek. A társadalmi életnek vannak publikus oldalai is. A gond valószínűleg a privát részben keresendő. A helyzet az, hogy ha ilyen jellegű információt tesz nyilvánossá az etnográfia (etnográfus), bármilyen okból is, azzal árthat. És, a fenti megfontolások alapján, ezen az információk individualizálásának semmilyen homályosítása, anonimizálása nem segít.

Számomra úgy látszik, hogy ez olyan alapkérdés, mely számtalan irányba ágazik el. Ez az a terület, ahol valóban közös döntéseket kell hozniuk a kutatóknak és a kutatottaknak, ez az, ahol az embereknek a kutatáshoz való viszonya megjelenik. A privát szféra státuszának tisztázása megkerülhetetlennek látszik: például mi számít annak, kinek és mennyire szabad hozzáférni, ki dönthet erről?

Úgy látszik, ennek kezelésére, sőt, jobb megragadására az anonimizálástól eltérő fogalmakra és megoldásokra van szükség. Lehet, hogy közelebb jutunk a probléma gyökeréhez, ha a tudományos adatok mögött levő ismeretekre (információkra) úgy tekintünk, mintha azok tulajdontárgyak volnának. Ebben az esetben az a kérdés, hogy ezek mennyire publikusak, netalán titkosak, kinek mennyire értékesek, hogy csak szűk kör számára hozzáférhetők-e, átruházhatók-e vagy sem, és ha igen, kinek, miért és mennyiért, milyen áron.

Hitelesség

Ez az a terület, ahol a kutatás eredménye szabályozódik. Arra gondolnánk, hogy ez a tudományon belüli terület része, ugyanúgy, mint ahogyan például különválasztjuk a tudományos írásokban az eredeti gondolatokat mások eredményeitől. Olyan szabályok összessége tehát ez, mely egyszerre követ módszertani megfontolásokat és etikai normákat. Az utóbbi évtizedben azonban ez alapvetően megváltozott, illetve jól láthatóan változóban van (lásd GDPR). Ennek a folyamatnak a lényege, hogy a kutatás bármilyen eredményéhez való hozzáférés szabályozása az emberek és a kutatás közötti viszony szerves részévé vált. Ebbe beletartozik, hogy a tágabb társadalom (és nem a tudományos közösség) dönti el, mi és milyen formában számít információnak, és hogy mindez kié, hogyan őrzendő meg, hogyan válik hozzáférhetővé, és hogyan (illetve hogyan nem) azonosítható. Azaz egyszerre hat (csak másképpen) az etikai és a jogi szabályozás.

E szabályozás következménye (lehet, lesz), hogy minden rögzített etnográfiai információnak eleve publikussá, azaz hozzáférhetővé kell válnia. Az adatközlőknek joguk van hozzáférni a tőlük származó információkhoz, joguk van ezekről tudni. Vagyis az átláthatóság nem korlátozódik a publikálásra, hanem magában foglalja a rögzítést is. Az etnográfus *jegyzetei* például ettől kezdve már nem privát tulajdonúak, hanem publikusak.

Összegzés

Ha egy pillanatra eltekintünk az adatvédelem változóban (szigorodóban) levő oldalától, akkor az utóbbi évtizedek alapján egyfajta érzékenyebb témaválasztás kezd kibontakozni, ahol a kutatók és a kutatók közötti szerepek közelednek, ahol a kutatók döntenek arról, mit és mit nem tekintenek kutathatónak és kutatandónak, és ahol az anonimizálásnak éppen ezért csak kivételes esetben jut szerep. Ha mégsem tekintünk el az új adatvédelmi szabályozástól (GDPR), akkor a kutatók és kutatók közötti kapcsolat egy jóval tágabb kontextusba kerül, melyben valamennyi adat (és információ) egyszerre publikus és anonim, és amelyhez valamennyi félnek meg kell tanulnia alkalmazkodni, előlről kezdve, újragondolva és -tanulva az egész folyamatot.